

10. Rusaev E.S. Psihologiya cheloveka v chrezvyichaynyih situatsiyah/ E.S. Rusaev //Uchebnoe posobie, Ufa: Uchebno-metodicheskiy tsentr po grazhdanskoj oborone i chrezvyichaynym situatsiyam Respubliki Bashkortostan. 2003.- 181 s.
11. Samonov A.P. Psihologicheskaya podgotovka pozharnyih. – Moskva: «Stroyizdat», 1982. – 264 s.
12. Serikov V.V. Lichnostno orientirovannoe obrazovanie// Pedagogika. – 1994. - №5. – S. 18-24.
13. Stolyarenko A.M. Ekstremalnaya psihopedagogika: Uchebnoe posobie dlya vuzov. – Moskva: YuNITI – DANA, 2002.- 607 s.
14. Jan Golebiewski Podrecznik menadzera programow kryzysjwych. – Krakow, 2003. S. 332.
15. Rezhim dostupu: <http://osvita-dnepr.com>.

Коваль И.С. Профессионально-психологическая подготовка будущих спасателей ГСНС Украины

В статье на основании анализа научной литературы рассмотрены различные взгляды специалистов профессионально-психологической подготовки спасателей к деятельности в экстремальных условиях; рассмотрено зарубежный опыт профессионального обучения Германии, США, Франции, Польши; обоснованно ступенчатую подготовку ЛГУ БЖД; определено, что профессиональная подготовка абсорбирует адаптивным возможностям индивида и способствующих: выработке навыков преодоления страха и противостояния конфликтных ситуаций.

В обосновании ступенчатой профессионально-психологической подготовки курсантов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Львовском государственном университете безопасности жизнедеятельности, то она направлена так, что является системной и состоит из подсистем и проходит в три этапа, а именно:

- Лицей гражданской защиты Винницкого высшего профессионального училища ЛГУ БЖД;
- Винницкое высшее профессиональное училище ЛГУ БЖД;
- Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности.

Ключевые слова: спасатели, пожарные, экстремальные ситуации, профессионально-психологическая подготовка.

Koval I.S. Vocational psychological training of future rescuers DSNS Ukraine

The article is based on an analysis of scientific literature also different views of experts on professional and psychological training of future rescuers to work in extreme conditions; discussed foreign experience professional training in Germany, USA, France, Poland and proved by the example of stepwise training LSU BC; determined that training absorbs adaptive capacity of the individual, promote: the development of skills of overcoming fear, anxiety and confrontation conflict situations.

The justification of grade professional psychological training of cadets of the State Service of Ukraine of Emergencies in Lviv State University life safety, it is directed so that is the system consists of subsystems and takes place in three stages, namely:

- Lyceum civil protection Vinnytsia higher vocational school LSU BC;
- Vinnytsia higher vocational school LSU BC;
- Lviv State University life safety.

Keywords: rescuers, firefighters, emergencies, professional and psychological preparation.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2015 р.

Статтю прийнято до друку 10.05.2015 р.

Рецензент: д.п.н. Б.І.Шуневич

УДК 159.923.2 – 057.87 (045)

Котлярова М.В.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ У СТАРШОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглядається проблема громадянської відповідальності студентської молоді як однієї із детермінант особистісної зрілості юнаків та дівчат. Здійснено теоретичний аналіз розгляду даної проблеми як в Україні так і зарубіжними дослідниками. Проведено емпіричне дослідження рівня розвитку особистісної зрілості студентів. Зазначено, що дана особистісна якість характеризується громадянською відповідальністю зокрема та потребує психолого-педагогічного розвитку та корегування. Обгрутована необхідність створення психолого-педагогічних умов у ВНЗ для нормального розвитку особистісної зрілості та громадянської відповідальності студентів.

Ключові слова: громадянська відповідальність, особистісна зрілість, студентська молодь, старший юнацький вік, дослідження рівня розвитку особистісної зрілості.

Постановка наукової проблеми. Процес трансформації сучасного українського суспільства значною мірою залежить від того, наскільки людина здатна свідомо брати на себе відповідальність за свої вчинки у власному життєвому просторі. Громадянська відповідальність юнаків та дівчат, як одна основних якостей особистісної зрілості у старшому юнацькому віці, набуває сьогодні нового смислу. Студентська молодь стоїть перед вибором брати чи ні відповідальність за власне життя, а також чи ставитися до цього процесу максимально ефективно. Адже, тільки таке ставлення до побудови майбутнього буде показником особистісної зрілості молоді й свідчитиме про розвинену громадянську відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми громадянської відповідальності та

особистісної зрілості досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені й дослідники. Так, особистісна зрілість характеризується відповідальністю (К.М.Муздубаєв, Ж.Піаже, Дж.Роттер, М.В.Савчин), самоствердженням (К.А.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, О.М.Леонтьєв, А.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн), самостійністю (Є.І.Головаха, І.С.Кон, В.І.Слободчиков) тощо.

Високий рівень особистісної зрілості А.В.Петровський вбачає в розвиненому почутті відповідальності, в потребі у піклуванні про інших людей, компетентному вирішенні проблем життєдіяльності на шляху до найповнішої самореалізації [11, с. 126]. Вчений А.Реан серед компонентів особистісної зрілості виділяє чотири базових: відповідальність, терпимість, саморозвиток й інтегруючий компонент – позитивне мислення [3]. До структурних компонентів особистісної зрілості дослідник Л.В.Потапчук відносить відповідальність у різних сферах життєдіяльності, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, самостійність, адекватність самоствердження, цілепокладання [10]. У зрілої особистості вітчизняна дослідниця О.С.Штепа визначає наступні якості: відповідальність, синергетичність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, глибинність переживань, здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії [15].

Вчений Ю.З.Гільбух виділяє наступні структурні компоненти особистісної зрілості:

- мотивацію досягнення;
- ставлення до власного Я (Я-концепція);
- почуття громадянського обов'язку, яке характеризується рівнем відповідальності особистості, а також включає наступні якості: патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, потребу у спілкуванні, колективізм;
- життєву позицію;
- здатність до психологічної близькості з іншими людьми [6].

Таким чином, для визначення поняття особистісної зрілості та її основних детермінант у психології існує декілька підходів, які не суперечать один одному. Однак, на сьогоднішній день досліджень з вивчення основних характеристик особистісної зрілості у науковій літературі висвітлено недостатньо. А як відомо, однією із основних характеристик, що призводить до усвідомлених поглядів і вчинків людини є громадянська відповідальність.

Метою статті є висвітлення громадянської відповідальності як однієї з основних детермінант особистісної зрілості студентів у старшому юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проблеми зрілої особистості знаходять свої витоки ще в античності. Одним з перших учених, які досліджували проблему розвитку особистісної зрілості, був відомий філософ Геракліт. Ним була розроблена ідея світового року (за аналогією з порами року), яку він переніс і на розвиток душі людини. Філософ вважав, що душа народжується, росте і вдосконалюється, а потім поступово старіє і, нарешті, вмирає. Проводячи порівняння між душею і вогнем, який, на його думку, є першоосновою світу, Геракліт вимірював ступінь досконалості і зрілості душі за ступенем її вогненності. Так, душа дитини ще сира, волога, поступово вона висихає, стає все більш вогненною, зрілою, здатною до чіткого і ясного мислення. У старості душа знову поступово просочується вологою і людина починає погано і повільно міркувати. Таким чином, Геракліт не тільки вперше сказав про розвиток душі, а й пов'язав його з мисленням, ототожнюючи психічний розвиток з розвитком інтелекту, а отже і зрілістю, як важливою особистісною якістю [2].

Давньогрецький філософ Аристотель не тільки пов'язував поняття відповідальності з особистісною зрілістю людини, а й зі свободою волі й свободою вибору. Він справедливо піднімав питання про відповідальність за вчинки, зроблені в силу незнання, коли можливо передбачати результати своїх дій [1, с.116]. Отже, залежно від виховання, соціального досвіду, інших обставин у різних індивідів може значно відрізнятись як обсяг відповідальності, який вони можуть прийняти на себе, так і якість несення відповідальності (суворе або нестроге дотримання стратегічних норм і ідей), що характеризує повною мірою сформованість особистісної зрілості людини.

Термін «особистісної зрілості» вперше ввів американський психолог Г.Оллпорт. Вчений окреслив три типи рис особистості: 1) кардинальні риси, якими, на думку автора, володіє мала кількість людей. Ці риси настільки яскраво характеризують поведінку людини, що майже усі вчинки особи можна звести до їх впливу; 2) центральні риси – ті, що скеровують домінуючі типи поведінки людини. Вони є

своєрідними будівельними блоками особистісної індивідуальності та визначають такі тенденції у поведінці людини, які легко можуть побачити оточуючі; 3) вторинні риси є менш помітними, менш стійкими, менш узагальненими і виявляються не так стійко й систематично, як інші риси характеру. Таким чином, риси, що характеризують особистісну зрілість, за типологією Г. Оллпорта, є центральними рисами пропріуму особистості [8].

Значний доробок в аналіз психологічних проблем відповідальності та особистісної зрілості внесли вчені Н.В.Бордовська та А.О.Реан. Вони виділяють відповідальність і саморозвиток, поряд з терпимістю, як основних якостей особистісної зрілості. А.Реан виокремив п'ять базових складових особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток, позитивне мислення і позитивне ставлення до світу [3, с.176]. На думку науковця, концепція особистісної зрілості має ґрунтуватися на уявленні про єдність самоактуалізації та самотрансценденції, про дію стосовно них принципу доповнюваності. Вищезазначені науковці виділяють ще й інтегративний компонент особистісної зрілості, який охоплює всі попередні компоненти – ним виступає позитивне мислення та позитивне ставлення до світу. Таким чином, автори відзначають що відповідальність не може розглядатися поза зв'язком із прагненням до самовдосконалення, саморозвитку й самореалізації.

Згідно з підходом В.Франкла, феномен відповідальності як одна із основних детермінант особистісної зрілості описується наступним чином: відповідальність людини як суб'єкта (автора власного життя) проявляється в прийнятті рішень у ситуаціях протиріччя, в усвідомленні безлічі своїх можливостей. За В.Франклом відповідальність також нерозривно пов'язана із свободою: бути вільним означає ухвалювати рішення й виконувати їх самостійно, а також самостійно відповідати за наслідки зробленого вибору і вчинків [14].

Вчені (І.С.Кон, В.Ф.Сафін та ін.) розглядають особистісну зрілість як один із найважливіших показників самовизначення особистості. Вони зазначають, що, вступаючи у світ дорослих відносин, юнаки та дівчата засвоюють загальнолюдські духовні цінності, виробляють власне ставлення до них та формують свій погляд. Як вказують дослідники, старший юнацький вік сприятливий для розвитку громадянської відповідальності, самостійності, активної участі в житті суспільства та особистого життя, до конструктивного вирішення проблем самовизначення [7, 13]. Таким чином, у старшому юнацькому віці з'ясується, наскільки буде обрано вірний напрямок у розвитку і становленні особистості, настільки залежатиме усвідомлення власного «Я», що характеризується відповідальністю, здатністю самостійно і свідомо ставити перед собою цілі, вчинки та передбачати їх результати.

Психологи І.Д.Бех, М.В.Савчин вказують, що розвиток громадянської відповідальності як особистісної риси відбувається за умови формування у молоді прагнення до свободи, що є показником зрілої особистості. Вони передусім наголошують на вільних вчинках і діях людини, тобто таких, які не залежать від зовнішніх обставин [5]. Отже, вчинки, які звершені особистістю, ніби розширюють межі її свободи. Усвідомлення власного життя як вчинку є початком формування себе як відповідальної та зрілої особистості. Відповідальність, на думку І.Д.Беґа, передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення. Таким чином, особистість виступає не пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій, а їх безпосереднім учасником. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди зрілий, відкритий для соціальних потреб, пріоритетів та людських цінностей [4].

На думку М.В.Савчина, відповідальність як особистісна основа зрілості є смисловим утворенням особистості, своєрідним загальним принципом співвіднесення (саморегулювання) в межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей та засобів життєдіяльності. Відповідальна поведінка – це тип соціальної поведінки людини, спрямованої на реалізацію предмета відповідальності (обов'язки, доручення, завдання), вона внутрішньо опосередкована особистісним смислом цього предмета і суб'єктивною імперативністю інстанції відповідальності, а у зовнішньому плані – конкретними соціально-психологічними та матеріальними умовами її реалізації [12]. Таким чином, громадянська відповідальність у своїй внутрішній сутності характеризує соціально зрілу особистість, тобто таку, що здатна дотримуватися у своїй поведінці і діяльності загальноприйнятих соціальних норм та вміє об'єктивувати власні дії.

Український психолог Ю.З.Гільбук структурними компонентами особистісної зрілості вважає: мотивацію досягнення; ставлення до власного Я (Я-концепція); почуття громадянського обов'язку (яке характеризується рівнем громадянської відповідальності особистості); життєву позицію; здатність до психологічної близькості з іншими людьми [6].

Мотивація досягнення – це загальна спрямованість діяльності індивіда на значущі життєві цілі. Ставлення до власного Я (Я-концепція) включає такі характеристики зрілості як впевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Із почуттям громадянського обов'язку Ю. З. Гільбук пов'язує, перш за все, такі якості як відповідальність, патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, потреба у спілкуванні, колективізм. У зв'язку з цим даний компонент визначає громадянський обов'язок як відповідальність, життєву активність та гуманістичну спрямованість особистості, яка в процесі своєї життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними (працелюбність, доброзичливість, волелюбність, суверенність, соборність) цінностями. Отже, громадянський обов'язок зрілої особистості формується під впливом зовнішніх (соціокультурних) і внутрішніх (психічних) чинників.

Життєва позиція поєднує такі якості як розуміння відносності сенсу життя, переважання раціонального над емоційним, емоційна врівноваженість, розсудливість. У поняття здатність до психологічної близькості з іншими людьми включені такі особистісні якості як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми [6]. Таким чином, у результаті аналізу поглядів вчених приходимо до висновку, що громадянська відповідальність безпосередньо виступає однією з основних детермінант особистісної зрілості.

Старший юнацький вік (18 – 25 років) – це початок дорослості. На цьому етапі молода людина є уже зрілою і в фізичному, і в соціальному плані. Найважливіший психологічний процес старшого юнацького віку – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я» [11].

Розглядаючи особливості громадянської відповідальності молоді, необхідно, з одного боку, брати до уваги біологічні, психологічні, вікові й інші специфічні властивості даної соціально-вікової групи суспільства, враховувати, що вона характеризується психологічною зрілістю при відсутності вагомої участі в інститутах дорослішання, що вона психологічно належить до світу дорослих, а соціологічно – до світу юнацтва. З іншого боку, необхідно враховувати взаємозв'язок численних процесів у сучасному світі, взаємодію різних видів суспільних відносин, механізму їхнього впливу на структуру формування особистості юнака.

Як показав теоретичний аналіз наукової літератури, громадянська відповідальність виступає значущою характеристикою особистісної зрілості студентів. У старшому юнацькому віці вперше виявляється спроможність особи активно й свідомо брати участь у житті суспільства, виявляти принципи громадянської взаємодії, самоусвідомлювати свою роль у соціумі. Це дає змогу інтерпретувати її «готовність до громадянської самореалізації як новоутворення даного вікового періоду», а також як уміння проявляти відповідальну поведінку [9].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури з даної проблеми засвідчив, що важливою детермінантою сформованої особистісної зрілості у старшому юнацькому віці виступає громадянська відповідальність.

Емпіричне дослідження. З урахуванням теоретичного аналізу було проведено дослідження рівню особистісної зрілості студентів з метою визначення міри їх громадянської відповідальності. До участі в дослідженні були залучені студенти 3-4 курсів Національного авіаційного університету (м. Київ), Національного університету імені Івана Франка (м. Львів) та Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ). Для визначення рівня особистісної зрілості був використаний опитувальник особистісної зрілості Ю.З.Гільбук. Методика описує феномен особистісної зрілості за допомогою 5 складових: мотивація досягнень, ставлення до власного Я, почуття громадянського обов'язку, життєва позиція і здатність до психологічної близькості з іншою людиною. Почуття громадянського обов'язку дослідник розглядає як особистісну відповідальність, що лежить в основі всіх інших складових особистісної зрілості. Вказаний опитувальник дозволяє охарактеризувати особистісну зрілість за чотирма рівнями: дуже високий, високий, задовільний та незадовільний. Рівень

особистісної зрілості характеризує ступінь відповідальності особистості за свої вчинки, власне життя, за вибір та постановку глобальних цілей, а отже і за формування громадянської відповідальності. В табл. 1 подані отримані емпіричні дані.

Таблиця 1

Кількісні показники рівня особистісної зрілості студентів

n=340

№	Шкали	Рівень	Середнєзначення, бали / %					
			Київ		Луганськ		Львів	
1	Мотивація досягнень	Дуже високий	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
		Високий	17.2	3.7	16.2	1.2	17.8	6.7
		Задовільний	11.5	57.8	9.5	43.4	11.4	51.3
		Незадовільний	-2.8	38.5	-5.1	55.4	1.3	42.0
2	Ставлення до власного Я	Дуже високий	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
		Високий	33.0	1.2	0.0	0.0	31.5	0.8
		Задовільний	24.1	23.6	23.7	36.2	24.3	35.4
		Незадовільний	8.2	75.2	5.1	63.8	4.6	63.8
3	Почуття громадянського обов'язку	Дуже високий	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
		Високий	9.0	0.5	8.7	1.2	11.0	1.0
		Задовільний	4.5	25.6	4.0	21.0	4.1	29.3
		Незадовільний	0.9	73.9	-2.2	77.8	0.5	69.7
4	Життєва позиція	Дуже високий	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
		Високий	22.4	2.0	20.0	0.7	23.1	1.5
		Задовільний	15.6	18.7	12.3	17.0	16.2	19.2
		Незадовільний	5.3	79.3	3.3	82.3	7.1	79.3
5	Здатність до психологічної близькості з іншою людиною	Дуже високий	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
		Високий	11.3	0.5	10.0	0.7	12.0	2.0
		Задовільний	7.5	22.5	7.0	10.5	9.0	35.6
		Незадовільний	1.6	77.0	-2.1	88.8	0.9	62.4

Як можна побачити з табл. 1 за шкалою «мотивації досягнень» у респондентів спостерігається переважно задовільний та незадовільний рівень. Виявлено, що у 57,8% студентів міста Київ та 51,3% студентів м. Львів спостерігається задовільний рівень за даною шкалою. Натомість, 55,4% студентів м. Луганськ показали незадовільний рівень (з табл. 1 ми бачимо навіть показники з позначкою «-», що вказує на гранично низький ступінь відповідей опитуваних) – це свідчить про загальну низьку спрямованість діяльності студентів на значущі життєві цілі, відсутність прагнення до власної самореалізації, несамостійність, відсутність належного рівня ініціативності та прагнення до лідерства. В навчальній ситуації у студентів спостерігається тенденція, коли особа боїться невдачі та боїться бути гіршою за інших. Відсутність устремлень у студентів негативним чином впливає на формування та становлення громадянської відповідальності. Отже, прояв власної громадянської відповідальності через самореалізацію та досягнення мети здійснюється на низькому рівні.

Високий рівень за даною шкалою показала незначна частина респондентів: 6,7% – м. Львів, 3,7% – м. Київ та 1,2% – м. Луганськ. Даних студентів характеризують наполегливість у досягненні мети, прагненням робити свою справу краще, схильність захоплюватися роботою та одержувати задоволення

від успіху, потреба постійно вдосконалювати діяльність, готовність співпрацювати з іншими людьми. Але, чим вищий рівень респондентів за даною шкалою, тобто мотивація студентів до успіху, до досягнення мети, тим нижча їхня готовність до ризику. Такі юнаки та дівчата здатні до тривалого і неухильного руху до поставленої мети, що має прямий вплив на формування здорової громадянської відповідальності як основної детермінанти особистісної зрілості.

Як видно з табл. 1 за шкалою «ставлення до власного Я» більшість показників респондентів знаходяться на незадовільному рівні: 75,2% – м. Київ, 63,8% – м. Луганськ, 63,8% – м. Львів. Це вказує, що в даній групі респондентів виражений слабкий рівень впевненості у своїх можливостях, незадоволеність власними здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками. Разом з тим даний аспект передбачає такий істотний параметр поведінки, як адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Низькі показники вказують на недостатню сформованість у студентській молоді вміння цінувати себе як носія фізичних, духовних та соціальних сил. Дана група опитуваних не вміє адекватно оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу. У них недостатній або низький розвиток витривалості, працездатності, вольових рис. Отже, студентська молодь не має цінності власного Я, що становлять ціннісно-смыслову єдність особистості, тому громадянська відповідальність не набуває тут сутнісного, смисложиттєвого характеру.

Високі показники за даною шкалою показали 1,2% молоді м. Київ та 0,8% юнацтва м. Львів. Це свідчить про те, що ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає у студентів вихованість, культуру пізнання власного внутрішнього світу – думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Їм властивосприймати себе такими, якими вони є, знати свої позитивні і негативні якості, сприяти формуванню в собі реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності. Ціннісне ставлення до свого «Я» в даній групі опитуваних виявляється у таких ознаках: здатності орієнтуватися та пристосовуватися до нових умов життя, конструктивно на них впливати; визначенні свого статусу в соціальній групі; налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками; вмінні запобігати конфліктам; справедливому і шляхетному ставленні до інших людей. Володіючи собою, особистість здатна повною мірою брати на себе відповідальність за виконання завдань, що особливо важливо для формування громадянської відповідальності молоді особистості.

За шкалою «почуття громадянського обов'язку» відносна більшість опитуваних показали незадовільний рівень: 73,9% м. Київ, 77,8% м. Луганськ 69,7% м. Львів. Такі дані вказують на відсутність в опитуваних необхідного рівню перш за все відповідальності, а також особистісних якостей, таких як: патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, потреба в спілкуванні, колективізм. Студентська молодь м. Луганськ, у порівнянні з іншими містами показала суттєву відмінність у низьких показниках за даною шкалою – тут ми знову бачимо гранично низький ступінь у відповідях опитування, зазначених позначкою «-». Отже, студентська молодь даного регіону має дуже слабкий рівень розвитку особистості, юнаки та дівчата не органічно поєднують в собі високі моральні чесноти та низьку громадянську зрілість, компетентність, активність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством. Таким чином, студентській молоді необхідно прививати духовно-моральні цінності, що визначають обов'язок і відповідальність особистості перед соціумом. Особистість, що має слабе почуття громадянського обов'язку проявляє й низький рівень розвитку громадянської відповідальності, а отже виявляє необхідної особистісної зрілості.

Високі показники за даною шкалою мають 0,5% опитуваних м. Київ, 1,2% респондентів м. Луганськ та 1,0% респондентів м. Львів. Це свідчить про те, що студенти усвідомлюють систему суспільних і моральних вимог, що диктується соціальними потребами і конкретними цілями та завданнями свого історичного етапу розвитку. Їм властиві прагнення і вміння оцінювати свою поведінку з погляду її доцільності або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з панівними в суспільстві вимогами, нормами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу. Юнаків і дівчат характеризує почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством.

Як видно з табл. 1 за шкалою «життєва позиція» більшість опитуваних показали незадовільний рівень: 79,3% – м. Київ, 82,3% – м. Луганськ, 79,3% – м. Львів. Це відповідає особистості з низьким

рівнем розсудливості, переважанням почуттів над інтелектом, підвищеній емоційності та невірноваженості, імпульсивності. Дані опитуванні повною мірою не розуміють сенс власного життя та своє місце у ньому. Все це має негативний вплив на формування громадянської відповідальності студентської молоді в умовах сьогодення і вимагає нагального впливу.

Отже, аналіз результатів дослідження показує, що високий рівень життєвої позиції має лише незначна кількість досліджуваних – 2,0 % м. Київ, 0,7% м. Луганськ та 1,5% м. Львів. Переважна ж кількість студентів виявляє задовільний та незадовільний рівень власної життєвої позиції (див. таблицю 1).

Як бачимо з табл. 1 за шкалою «здатність до психологічної близькості з іншою людиною» більшість опитуваних показали незадовільний рівень: 77,0% студентів м. Київ, 88,8% студентів м. Луганськ, 62,4% студентів м. Львів. Це вказує на те, що студентській молоді майже не властиві або властиві в недостатній мірі такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія (здатність до відчуження і співпереживання), вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми. Все це негативним чином впливає на формування громадянської відповідальності сучасних студентів.

Отже, результати емпіричного дослідження засвідчили, що більшість опитуваних студентів мають переважно низький та середній рівні громадянської відповідальності та інших характеристик, що вказує на недостатню сформованість особистісної зрілості.

Таким чином, емпіричне дослідження засвідчило, що громадянська відповідальність виступає однією з основних детермінант особистісної зрілості студентів. Високий рівень особистісної зрілості, а отже і громадянської відповідальності за шкалами «мотивація досягнень» та «життєва позиція» притаманний респондентам з м. Київ та м. Львів. У психологічному значенні ці юнаки та дівчата володіють емоційною стабільністю, рішучістю, високим самоконтролем і стриманістю, емпатією, розумінням сенсу власного життя. Показники дослідження юнацтва м. Луганськ показали переважно незадовільний рівень особистісної зрілості, що свідчить про те, що студентська молодь даного регіону емоційно нестійка, нетовариська, у неї недостатній самоконтроль і висока напруженість – все це негативно впливає на формування громадянської відповідальності молоді. Отже, досліджений рівень особистісної зрілості та її основних характеристик, зокрема громадянської відповідальності, засвідчує недостатній ступінь їх сформованості у студентів. Тому, навчально-виховний процес у ВНЗ необхідно збагатити психолого-педагогічними засобами їх розвитку, зокрема індивідуальними та груповими.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу праць науковців та практиків було з'ясовано, що громадянська відповідальність є однією з основних детермінант особистісної зрілості у старшому юнацькому віці. У результаті проведеного емпіричного дослідження серед студентів трьох регіонів України, стає очевидним факт, що особистісна зрілість, як і громадянська відповідальність, не є належним чином сформованими. Тому сучасна студентська молодь має нагальну потребу у створенні психолого-педагогічних умов у ВНЗ для розвитку громадянської відповідальності.

Використана література:

1. Аристотель. Метафізика. – М.: Л., 1934. – 348 с.
2. Богомолов А.З. Антична філософія. М., 1985. Учебник. 2 изд. М.: Высш. шк. 2006. - 390 с.
3. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб: Питер, 2000. – 304 с.
4. Бех І. Д. Від волі до особистості: – К.: "Україна-Віта" – 1995. – 220 с.
5. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів // Рад. школа. – 1989. – № 3. – С. 55–60.
6. Гильбух Ю.З. Тест-опросник личностной зрелости / Ю. З. Гильбух. – К.: НПЦ Перспектива, 1995. – 24 с.
7. Кон І.С. Категорія "Я" в психології / І.С. Кон // Психол. ж - л., 1981. - Т.2, № 3. - С. 38.
8. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
9. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : [монографія] / Л.В. Помиткіна. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
10. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : дис. к. психол. н.: 19.00.01. – Луцьк : Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2001. – 205 с.
11. Психологія : [словарь] / Под.общ. ред. А. В. Петровского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
12. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. док. психол. наук / Савчин М. В. – К., 1997. – 199 с.
13. Сафин В.Ф. Психологическая сущность ответственности личности / В.Ф.Сафин // Теория и практика формирования коммунистического сознания. - Уфа, 1986. - С.43-57.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368с.
15. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості.// Практична психологія та соціальна робота, 2004. - №2. – С. 26-35.

References:

1. **Aristotel'**. Metafizika. – M.; L., 1934. – 348 s.
2. **Bogomolov A.Z.** Antichna filosofija. M., 1985. Uchebnik. 2 izd. M.: Vyssh. shk. 2006. - 390 s.
3. **Bordovskaja N.V.**, Rean A.A. Pedagogika. – SPb: Piter, 2000. – 304 s.
4. **Beh I. D.** Vid voli do osobistosti: – K.: "Ukraina-Vita" – 1995. – 220 s.
5. **Beh I. D.** Sila perekonannya. Pro moral'ne vihovannya shkoljariv // Rad. shkola. – 1989. – № 3. – S. 55–60.
6. **Gil'buh Ju.Z.** Test-oprosnik lichnostnoj zrelosti / Ju. Z. Gil'buh. – K.: NPC Perspektiva, 1995. – 24 s.
7. **Kon I.S.** Kategorija "Ja" vpsihologii / I.S. Kon // Psihol. zh - I., 1981. - T.2, № 3. - S. 38.
8. **Olport G.** Stanovlenie lichnosti: izbrannye trudy. – M.: Smysl, 2002. – 462 s.
9. **Pomitkina L.V.** Psihologija priijnattja osobististju strategichnih zhittevih rishen' : [monografija] / L.V. Pomitkina. – K.: Kafedra, 2013. – 381 s.
10. **Potapchuk L.V.** Psihologichni osoblivosti stanovlennja osobistisnoї zrilosti starshoklasnikiv : dis. k. psihol. n.: 19.00.01. – Luc'k : Volins'kij derzhavnij universitet imeni Lesi Ukraїnki, 2001. – 205 s.
11. **Psihologija : [slovar']** / Pod.obshh. red. A. V. Petrovskogo. – M. : Politizdat, 1990. – 494 s.
12. **Savchin M.V.** Psihologichni osnovi rozvitku vidpovidal'noї povedinki osobistosti: dis. dok. psihol. nauk / Savchin M. V. – K., 1997. – 199 s.
13. **Safin V.F.** Psihologicheskaja sushhnost' otvetstvennosti lichnosti / V.F.Safin // Teorija i praktika formirovanija kommunisticheskogo soznaniya. - Ufa, 1986. - S.43-57.
14. **Frankl V.** Chelovek v poiskah smysla. – M.: Progress, 1990. – 368s.
15. **Shtepa O.S.** Proprium zriiloї osobistosti.// Praktichna psihologija tasocial'na robota, 2004. - №2. – S. 26-35.

Котлярова М.В. Гражданская ответственность как одна из основных детерминант личностной зрелости в старшем юношеском возрасте.

В статье рассматривается проблема гражданской ответственности студенческой молодежи, как одной из основных детерминант личностной зрелости юношей и девушек. Осуществлен теоретический анализ рассмотрения данной проблемы, как в Украине так и зарубежными учеными. Проведено эмпирическое исследование уровня развития личностной зрелости студентов. Отмечено, что данная личностное качество характеризуется гражданской ответственностью в частности, и требует психолого-педагогического развития и корректировки в ВУЗах. Отмечена необходимость создания психолого-педагогических условий в ВУЗах для нормального развития личностной зрелости и гражданской ответственности студентов.

Ключевые слова: гражданская ответственность, личностная зрелость, студенты, старший юношеский возраст, исследование уровня развития личностной зрелости.

Kotliarova M.V. Civil responsibility as one of personal maturity's e major determinants in senior adolescence.

The problem of civil responsibility of students as one of the major determinants of personal maturity is actual nowadays. We made a theoretical analysis of consideration of the issue, both in Ukraine and foreign scientists. We have done the empirical study of the level of personal maturity of the students. It is noted that this personal quality is characterized in particular civil responsibility, and requires psychological and pedagogical development and adjustment in the universities. It is necessity to create a psychological and educational conditions in the universities for the normal development of personal maturity and civil responsibility of students.

Keywords: civil responsibility, personal maturity, students, senior adolescence, a study of the level of personal maturity.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015 р.

Статтю прийнято до друку 30.05.2015 р.

Рецензент: д.п.н. Помиткіна Л.В.

УДК: 159.922.762:616.89–008.44:616-085

Кротенко В. І., Стрілець К.С.

**ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ ПОРУШЕНЬ
У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АРТ – ТЕРАПІЇ
(У ПРОЕКТИВНОМУ КЛЮЧІ)**

У статті розглядається проблема психологічної корекції емоційних порушень у дітей молодшого шкільного віку засобами арт – терапії. Для вирішення даного питання здійснений теоретичний аналіз джерел щодо виявлення факторів, які впливають на емоційну сферу, окрім того виявлення спектру найбільш поширених на сьогоднішній день емоційних порушень, які зустрічаються у дітей. Обгрутована необхідність знань особливостей даних порушень, причини і характер їх виникнення, які мають важливе значення в процесі психокорекційної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Окрім того були визначені сучасні, альтернативні методи діагностики для виявлення емоційних порушень на основі яких висунули сучасні, ефективні методи корекції засобами арт – терапії (фото – , мульт – терапії та терапією коміксами і мангою) в проективному ключі, саме тому, що вони мають легкий, невимушений корегуючий ефект. Визначені методи будуть сприяти зниженню рівня емоційної напруги у дітей, не викликаючи у них відторгнення, а швидше навпаки – інтерес і позитивне ставлення.